

УДК 811.112.2'373.423: 641.5

ФАХОВА МОВА НІМЕЦЬКОЇ КУЛІНАРІЇ: ПОЛІСЕМІЯ ТА ОМОНІМІЯ

Мелех Г. Б.

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, м. Дрогобич

У статті подані квантитативні та квалітативні показники багатозначних та омонімічних лексем фахової мови німецької кулінарії. Виділені типи полісемії, види зв'язку між окремими елементами системи полісеманта, визначені чинники розподілу центральних та периферійних значень. Інша частина статті присвячена характеристиці кулінарних омонімів.

Ключові слова: омонім, полісемант, система, семантичний об'єм.

Постановка проблеми. Фахові мови доцільно розглядати у системному ключі, причому явища полісемії та омонімії є у цьому зв'язку значними системоутворювальними чинниками. **Огляд наукової літератури.** Зокрема полісемію як категорію заперечували К. Аксаков, Н. Некрасов, Г. Штейнталь, Р. Якобсон; О. Потебня вважав, що багатозначне слово реалізує свої значення лише в контексті; В. Звегінцев, С. Ульман, Л. Щерба висловлювали ідею про те, що слово може мати лише одне значення. Проте найбільш важливими та плідними для дослідження цієї важливої мовознавчої категорії мають праці Р. Будагова, У. Вейнрейха, В. Виноградова, С. Кацнельсона, М. Муравицької, А. Уфимцевої, В. Шмідта, О. Огуя та ін.

Якщо вважати лексичний склад мови макросистемою, то за аналогією багатозначне слово з усіма його значеннями слід розуміти як лексико-семантичну мікросистему (ЛСМ) полісеманта за наявності спільної семи або розглядаючи відношення між значеннями у вигляді так званих семантичних переходів. Варто звернути увагу на те, що багатозначне слово – явище не константне, а відкрита система, що не виключає виникнення нових значень (регулярна полісемія) або розпад на омонімію (при значному розходженні значень). Багатозначне слово представляє пучок декількох семантичних варіантів значень, що співвідносяться з однією лексемою [2, с. 101]. Існує чимало причин виникнення багатозначності, зокрема це недостатня кількість слів для найменування величезної кількості предметів та понять дійсності, щодо термінологічної полісемії, то розвиток певної галузі надає додаткового значення словам і робить їх багатозначними (розширення значення) та ін.

Дослідження має на меті провести кількісний та якісний аналіз багатозначних слів та омонімів у межах фахової мови німецької кулінарії, виявити зв'язок між довжиною слова, місцем гастроніма у системі полісемічного слова, його належністю до морфологічного підкласу, походженням та кількістю лексико-семантичних варіантів (ЛСВ); зробити спробу розрізнення полілексем та омонімів.

Хоча багатозначність у фахових мовах є явищем небажаним, «через те, що порушує намагання мови зберегти однозначну відповідність між референтом і номінуючим його знаком» [3, с. 227], однак у фаховій мові німецької кулінарії багатозначні слова презентовані у значному обсязі: із 5211-ти усіх гастрономів 595 (11,4 %) мають більше двох слів.

Полісемія. Під полісемією розуміють наявність у слова декількох взаємопов'язаних значень, що характеризуються спільністю одного або більше семантичних компонентів. Багатозначні слова, у мікросистемі яких є кулінарний компонент, можуть мати достатньо велику кількість значень:

Таблиця 1. Кількість значень у багатозначних словах

I.	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11-15	16-18	21-48
II.	264	123	61	44	27	14	18	16	4	14	4	6
III.	45	20	10	7,5	4,6	2,4	3,3	3	0,7	2,2	0,7	1,4

I. – кількість значень у слові; II. – кількість слів; III. – кількість слів у відсотках;

Майже половину усіх слів становить бісемантична фахова лексика, яка належить, на думку І. Г. Ольшанського [5: 132], до активної полісемії; значна частина аналізованого лексикону – це зона продуктивної полісемії (3-7 значень); лише невеликий відсоток (7,7%) припадає на так звану «насичену» полісемію (8 і більше значень).

Для аналізу полісемії важливою є також належність слова до морфологічного підкласу: іменник – 367 (61,7%): *чоловічий рід* – 140 (23,5%); *жіночий рід* – 145 (24,4%); *середній рід* – 82 (13,8%); дієслово – 185 (31%); прикметник – 43 (7, 3 %). Для визначення семантичного об'єму багатозначного слова використовуємо формулу (*формула для визначення семантичного об'єму слова*)

$$K = \frac{\sum P_i}{t}$$

[4: 178]

де $\sum P_i$ – кількість значень слів; t – кількість слів; K – середнє число значень слова (або семантичний об'єм), згідно якої для кулінарії загалом $K = 4,03$; для іменників $K = 3,3$; для дієслів $K = 5,1$; для прикметників $K = 4,8$.

Слід враховувати також словотвірні особливості слів та їхній взаємозв'язок із кількістю значень.

Таблиця 2. Дериваційні характеристики багатозначних слів

	похідні слова	кореневі слова	складні слова
кількість слів	290	247	58
кількість слів (%)	48,8	41,5	9,7
семантичний об'єм (К)	3,8	4,8	2,05

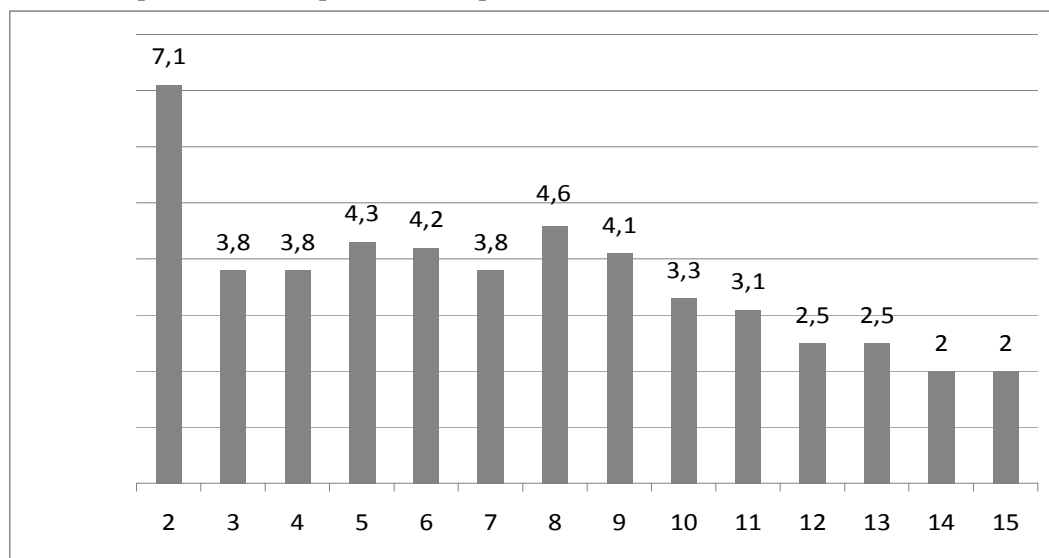
Як бачимо з таблиці, існує зв'язок між словотвірною моделлю слова та середньою кількістю його значень: найбільш продуктивними є кореневі багатозначні кулінаронами (4-5 значень), 3-4 значення мають похідні слова, утворені за різними дериваційними моделями, і практично бісемантичними (за винятком одного тризначного слова) є складні слова. Словотворчі моделі: *префіксальні утворення* – 110: ab- (19), an- (9), auf- (9), aus- (13), be- (8), bei- (1), durch- (7), ein- (11), ent- (1), ge- (6), hinein- (1), über- (2), unter- (1), ver- (12), zer- (8), zu- (2); *суфіксальні утворення* – 180: -al (1), -chen (9), -e (85), -el (24), -en (3), -er (26), -ich (1), -ie (2), -ig (9), -in (1), -l (3), -ler (1), -li (1), -lich (3), -ling (2), -los (1), -n (1), -on (1), -sel (1), -t (1), -ung (1), -ur (1), -us (2); *префіксально-суфіксальні утворення* – 8 (ці слова пораховані у префіксах та суфіксах). Серед похідних слів найпродуктивнішим способом словотвору є суфіксація. Із вищесказаного можна зробити висновок, що, по-перше, між структурою терміна та полісемією існує прямий зв'язок, по-друге – чим складніша структура гастроніма, тим меншою є полісемія.

Багатозначними можуть бути не тільки автохтонні, а й іншомовні слова – 137 (23%), які є запозиченнями із: французької мови – 50, латинської мови – 29, англійської мови – 15, нідерландської мови – 14, італійської мови – 14, грецької мови – 9, іспанської мови – 3, португальської мови – 1, перської мови – 1, чеської мови – 1; автохтонні слова – 458 (77%). Для запозичень $K = 2,2$, для автохтонних слів $K = 4,4$. Семантичний об'єм власне німецьких слів вдвічі більший, ніж середня кількість значень у запозичених словах, які, як правило, входять до лексичного складу мови-реципієнта із тією кількістю значень, який вони мали у мові-донорі і лише зрідка під впливом екстра- та інтралінгвістичних чинників запозичення утворюють нові значення.

Незначна кількість значень містить територіальне маркування – 27 (4,5%): österr. – 6; österr.-schweiz. – 5; norddt. – 5; süddt. – 4; schweiz. – 2; berlin. – 1; rhein. – 1; westdt. – 1; nordostdt. – 1; bayr.-österr. – 1. Ще меншим за обсягом є кількість стилістичних маркерів – 15 (2,5%): landsch. – 7; ugs. – 3; Fachspr. – 3; bildungsspr. – 1 та лише одна темпоральна колокація veraltend – 1. Маркування у бісемантичних словах є подекуди причиною утворень нових значень (*abliegen, Banane, Backfisch*), а у словах продуктивної та насиченої полісемії це – засіб збільшення семантичного об'єму слова (*abgießen, Menage*), але лише у тому випадку, коли під маркування не підпадає мікросистема полісеманта повністю: **Hendl**, bayr., österr.: а) *junges Huhn*; б) *Brathuhn, -hähnchen*.

Існує також взаємозв'язок між довжиною слова й кількістю його значень. Це можна побачити, порівнявши семантичний об'єм слів різних за довжиною (для визначення поняття довжини слова було взято кількість літер у слові): слово із 2 літер, має семантичний об'єм 7,1; 3 літери – 3,8; 4 літери – 3,8; 5 літер – 4,3; 6 літер –

4,2; 7 літер – 3,8; 8 літер – 4,6; 9 літер – 4,1; 10 літер – 3,3; 11 літер – 3,1; 12 літер – 2,5; 13 літер – 2,5; 14 літер – 2; 15 літер – 2.

Із даних гістограми можна простежити, що короткі слова типу *Öl*, *Ei* можуть мати досить багато значень, але таких слів у нашій вибірці дуже мало, тому такі результати не слід вважати показником. Найбільший семантичний об'єм мають слова з восьми літер (для нашої вибірки їх можна вважати словами із середньою довжиною), коротші слова мають не надто менший об'єм, а ось у довгих словах кількість значень зменшується пропорційно до збільшення слова. У підсумку можна констатувати, що коротші слова, які вживаються як фахова кулінарна лексика, є продуктивнішими у плані кількості значень, ніж слова із 10-15 літер. Хоча при обчисленні семантичного об'єму важливим фактором є кількість слів тієї чи іншої довжини, так найбільше слів (108) складається із шести літер, 84 слова – 5 літер; 82 слів – 8 літер; 79 слів – 9 літер; 73 слова – 7 літер; 48 слів – 4 літери; 46 слів – 10 літер; 35 слів – 11 літер; 18 слів – 12 літер; 9 слів – 3 літери; 2 слова – 2 літери. Середня довжина слова – 7 літер.

На основі зв'язків між ЛСВ багатозначного слова традиційно виділяють три типи полісемії: а) *радіальна полісемія* – 40,5% (всі значення слова мотивовані центральним значенням): **Brigade** 1. (Milit.) selbstständige größere Truppenabteilung aus Verbänden verschiedener Waffengattungen. 2. (Gastronomie) Gesamtheit der in einem Restaurationsbetrieb beschäftigten Köche u. Küchengehilfen. 3. kleinste Arbeitsgruppe in einem Produktionsbetrieb; б) *ланцюгова полісемія* – 17% (кожне нове значення мотивоване попереднім значенням): **Kakao** 1. Kakaobaum, -pflanze; 2. Samen des Kakaobaumes; 3. aus gemahlene Kakaobohnen hergestelltes Pulver; 4. aus Kakaopulver, Milch u. Zucker bereitetes Getränk; в) *радіально-ланцюгова полісемія* – 42,5% (у словниках це, як правило позначення типу 1. а); б); 2 а); б); і т. д.): **Sprudel** 1. а) stark kohlenensäurehaltiges Mineralwasser; б) (österreich.) alkoholfreies Erfrischungsgetränk.

2. (veraltet) Quelle, Fontäne. У радіально-ланцюговій полісемії із наростанням значень відбувається їхня спеціалізація і з'являються відповідні маркування.

У нашій вибірці ми зафіксували такі види зв'язків між ЛСВ:

1. *метонімічне перенесення* (51,6%);
2. *метафоричне перенесення* (35,6%);
3. *гіперо-гіпонімія* (12,8%).

Прийнято вважати, що метонімія – це перенесення за суміжністю, метафора – перенесення подібністю функцій та ознак [6, с. 16]. Метонімія є підкатегорією функціональних змін у рамках регулярної полісемії. Серед типів транспозиції за зовнішньою схожістю окреслюється така додаткова конотація як колір (blau, Braune, Grüne, Helle, Weiße). Продуктивними видами зв'язку між ЛСВ багатозначних кулінарних гастронімів є метонімічне перенесення з процесу на процес, а також метонімічне перенесення за зовнішньою схожістю.

Важливу інформацію про багатозначне слово надає визначення місця кулінарніма у системі полісеманта. Перше (центральне) значення кулінарніма займає у 340 (57%) словах: 14 – із кулінарним маркуванням (Kochkunst, Gastronomie), 326 – без маркування; на периферії системи полісеманта знаходиться 255 (43%) слів із кулінарним значенням: 39 – із маркуванням, 216 – без маркування. Крім того існує залежність між місцем, яке кулінарнім займає у мікросистемі багатозначного слова, та кількістю значень. Обчисливши семантичний об'єм полісемантів у словах, які, презентуючи кулінарну лексику, займають перше місце у переліку (тобто мають центральне значення) та у таких, які знаходяться на периферії мікросистеми багатозначного слова – відповідно $K = 3,09$ та $K = 5,06$ – ми дійшли висновку, що слова із периферійним значенням мають більшу кількість ЛСВ. Очевидно це можна пояснити тим фактом, що більшість полісемантів, у яких кулінарнім займає периферійну позицію (у словах із 10-30-ма значеннями доволі віддалено від центрального значення), належать до зовнішньої полісемії, тобто в межах однієї мікросистеми полісемантичного слова виявляються тісні зв'язки між загальноживаною лексикою, яка схильна до більшої кількості ЛСВ, та фаховою кулінарною лексикою, яка тяжіє до термінології з тенденцією до мінімізації кількості ЛСВ. Значну кількість багатозначних слів із кулінарнімом як похідним значенням можна пояснити зокрема тим фактом, що багато з них (20,1% на противагу 7,6% у центральних значеннях) мають локальне маркування (landsch. – 24; österr. – 16; süddt.-österr. – 5; norddt., österr.-schweiz. – 2; bayr.-österr., berlin., regional, schweiz., süddt. – 1).

Омонімія. Омонімія неодноразово була предметом дослідження філологів, зокрема таких як Р. Лібіх, Е. Ріхтер, Л. Блумфільд, Ш. Баллі, Л. Булаховський, О. Потебня та ін. Омонімія – зв'язок між двома чи більше словами, план вираження яких однаковий, проте план змісту відрізняється [5: 137]. Пропоноване дослідження виконане під впливом традиційних лексикографічних методів, базою для з'ясування семантики слова є німецькі тлумачні словники. Серед кулінарних лексем ми визначили 96 слів, які є омонімічними. 80 із цих слів утворюють так звані омонімічні пари, тобто мають два значення, 15 мають по три значення і дві лексеми мають чотири різні значення. Майже усі омоніми – іменники (89), чотири дієслова,

дві пари прислівник-прикметник і одна пара дієслово-числівник. Що стосується іменників, то деякі з них можуть бути навіть усіх трьох родів (*die Bar, das Bar, der Bar*): найбільше іменників одного роду (51 омонім), 42 слова двох родів і лише три слова усіх трьох граматичних родів. Серед виділених омонімів у 46 парах кожне слово є однозначним, у 38 – одне слово однозначне, інше багатозначне, у восьми – два слова багатозначні, у чотирьох – два однозначні, одне багатозначне і у трьох – два багатозначні, одне однозначне. Серед омонімів трапляються також запозичення (25%): з англійської (*Bar, Export, Hickory, Negus, Präserve, Service, Shake, Silk, Talk*), французької (*Chartreuse, Frappee, Grenadine, Kaper, Krepp*), італійської (*Espresso, Rhabarber, Stracciatella*), грецької (*Fasel*), латинської (*Gloria, Jus, Oblate*), нідерландської (*Granat*) та іспанської мов (*Mate*).

Омонімами часто є слова, утворені від топонімічних назв: ¹*Florentiner*: 1. *Einwohner zu Florenz*. 2. *Damenstroh hut mit breitem, schwingendem Rand*. 3. *flaches, rundes, halbseitig mit Kuvertüre überzogenes Gebäckstück aus einer Mischung von Zucker, Honig, Fett u. Milch, der gehackte Mandeln od. Nüsse hinzugefügt sind*. ²*Florentiner* indekl. Adj.: zu Florenz. Інколи кулінарні омоніми можуть утворювати омонімічні пари із композитами або словосполученнями із сфери загального вжитку: ¹*Donauwellen* – назва відомого торта, ²*Donauwellen* – хвилі Дунаю; ¹*Armer Ritter* – грінка, ²*armer Ritter* – бідний лицар (наприклад матеріально). Таким чином у нашій вибірці можлива омонімія слів загальноповживаної лексики та окремі випадки омонімія всередині фахової мови кулінарії (*Chartreuse, Espresso, Präserve, Stracciatella*).

Основними джерелами омонімії А. В. Суперанська вважає: 1) дивергенцію як розходження значень багатозначного слова; 2) конвергенцію як зміну слів із різним звучанням; 3) запозичення, калькування і переклад [7, с. 45]. Зважаючи на те, що омоніми – це факти різних семантичних полів, традиційно їх поділяють на гомогенні (розходження полісемії) – 34% та гетерогенні (етимологічно не пов'язані) – 66%. Більшість омонімів повні, тобто збігаються в усіх граматичних формах (60%), неповні (40%) відрізняються здебільшого граматичним родом. За лексико-граматичними характеристиками половину омонімів слід вважати лексичними, 49% – лексико-граматичними та лише 1% (1 слово) належить до граничних омонімів. За формальним критерієм усі омоніми, крім пари *sieben-sieben* – це омографи або так звані достеменні омоніми.

Висновки. Вимога однозначності до терміна та фахової лексики є явищем радше бажаним, ніж реально існуючим. Важливішими питаннями у цьому ключі є кількісні та якісні показники полісемії та омонімії. Опираючись на квантитативні дані, можна стверджувати, що між довжиною слова, його належністю до певного морфологічного підкласу, походженням, дериваційними особливостями з одного боку, та кількістю значень, з іншого, існує взаємозалежність. Центральний пласт полісемії утворюють бісемантичні похідні іменники чоловічого роду, утворені суфіксальним способом, за походженням автохтонні, складаються із 6-7 літер. Домінантною групою є повні лексичні омоніми, які розглядають як інформаційні масиви, що мають тотожний акустично-графічний код у всіх своїх формах і повну відмінність в інформаційній наповненості по суті інформації, яка передається чи

зберігається у конкретний часовий період. У перспективі планується дослідження полісемії та омонімії у дискурсі, беручи до уваги частотність багатозначних слів та омонімів, а також особливості їхнього функціонування у текстах різних стилів.

Список літератури

1. Кринець О. Конструкції полісемії в українській технічній термінології (на матеріалі прикметників) / О. Кринець // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2009. – № 648. – С. 16-23.
2. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка / Э. В. Кузнецова. – М.: Высшая школа, 1989. – 216 с.
3. Куделько З. Б. Лексико-семантичні особливості терміносистеми дипломатії: полісемія / З. Б. Куделько // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 22. – Том 1. – Чернівці: Книги – XXI, 2010. – С. 227-230
4. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике / В. В. Левицкий. – Винница: Нова книга, 2007. – 264 с.
5. Огуй О. Д. Лексикология немецкой речи / О. Д. Огуй. – Винница: Нова книга, 2003. – 416 с.
6. Огуй О. Д. Системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові (синхронія, діахронія та панхронія) / О. Д. Огуй // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. – К., 2000. – 36 с.
7. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, М. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Высшая школа, 1989. – 246 с.

Мелех Г. Б. **Профессиональный язык немецкой кулинарии: полисемия и омонимия** // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т. 24 (63). – № 4. Часть 2. – С.148-154.

Статья посвящена исследованию качественных и количественных показателей многозначных и омонимических единиц языка немецкой кулинарии. Выделены типы полисемии, виды отношений между отдельными элементами в системе многозначного слова, выявлены показатели распределения центральных и периферических значений. В меньшем количестве представлены кулинарные омонимы.

Ключевые слова: омоним, многозначное слово, система, семантический объем.

Melekh G. **Professional language of German cookery: polysemy and homonymy** // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series «Filology. Social comunicatios». – 2011. – V. 24 (63). – № 4. Part 2. – P.148-154.

The article analyzes polysems and homonyms consisting of food terms. Quantitative and qualitative indices are defined, the types of polysemy and relation between their elements are determined. The homonyms are presented as well as polysems.

Key words: homonym, polysem, system, semantic volume.

Поступила до редакції 11.09.2011 р.